

חוסן חברתי ואקלימי בקרב אוכלוסיית הגיל השלישי בנגב המערבי



HEINRICH
BÖLL
STIFTUNG
TEL AVIV

האגודה הישראלית
לאקולוגיה ולמדעי הסביבה



מחקר וכתבייה: ד"ר אופירה פוקס



ייעוץ (לפי סדר אלפביתי): ד"ר בן בלק, שירותי מחקר וייעוץ; נעמה ברגר, מנהלת אזרחים ותיקים, משרד הרווחה והביטחון החברתי; ד"ר אלה ברנד לוי; ד"ר אנה הלס, האגודה הישראלית לאקולוגיה ולמדעי הסביבה; אמיר זלצברג, המשרד להגנת הסביבה; סיגלית כהן, מנהלת אזרחים ותיקים, משרד הרווחה והביטחון החברתי; ד"ר דוד לנדא, האגודה הישראלית לאקולוגיה ולמדעי הסביבה; ד"ר קרני קריגל.

תודה מיוחדת לנציגים ולנציגות של אגפי הרווחה בעיריות ובמועצות האזוריות בנגב המערבי, שחלקו מניסיונם המקצועי ובכך תרמו רבות לכתיבת המסמך.

עריכת לשון: רן שפירא | **עיצוב גרפי:** תמר רוזנר-פרץ | **תמונת שער:** בר ארצי

תוכן העניינים

4	תקציר
8	הקדמה
10	1. חוסן קהילתי ואקלימי
10	חוסן קהילתי
10	חוסן קהילתי בישראל
11	חוסן אקלימי
13	חוסן אקלימי בישראל
15	2. אוכלוסיית גיל שלישי בישראל
15	הזדקנות בישראל
15	סל השירותים לאוכלוסיית הגיל השלישי בישראל
16	אוכלוסיית הגיל השלישי בנגב המערבי
19	3. אוכלוסיית גיל שלישי במבחן – מלחמת "חרבות ברזל"
19	השפעת המלחמה על אוכלוסיית הגיל השלישי – מפונים
20	השפעות המלחמה על אוכלוסיית הגיל השלישי – תושבים שלא פונו
22	4. קידום חוסנה של אוכלוסיית הגיל השלישי בנגב המערבי – דגשים והמלצות לפעולה
22	דגשים שעלו מעבודת המחקר
23	המלצות ליישום

תקציר

דו"ח זה מאפיין את פגיעותה של אוכלוסיית הגיל השלישי בנגב המערבי במישור הכלכלי ומבחינה חברתית, לנוכח מתקפת שבעה באוקטובר ומלחמת "חרבות ברזל", ועומד על נקודות ההשקה בין היבטי פגיעות אלו לפגיעותה של האוכלוסייה לאירועי קצה אקלימיים. בהסתמך על סקירה של מסמכי מדיניות וספרות מחקרית רלוונטית מהארץ ומהעולם ועל שיחות עם אנשי מקצוע העובדים. עם אוכלוסייה זו, מוצעים עקרונות מנחים להפחתת פגיעותה של אוכלוסיית הגיל השלישי בנגב המערבי. העקרונות נוסחו מתוך התייחסות להבדלים מגדריים וחברתיים, באופן שיקדם את חוסנה החברתי של אוכלוסיית הגיל השלישי בנגב המערבי הן נוכח המלחמה והן אל מול אירועי אקלים עתידיים. הדו"ח נועד להפקת תובנות מהמשבר הנוכחי, שיסייעו למעצבי מדיניות לשפר את היערכותה של אוכלוסיית הגיל השלישי בנגב המערבי לאתגרי התקופה הנוכחית ולאתגרים אקלימיים בעתיד.

מעבודת המחקר עלו הדגשים שלהלן:

- **קיימת תלות הדדית בין סביבה, מקום וחברה** – חוסן קהילתי קשור במידה רבה למקום הפיזי שבו מתגוררת קהילה (לתשתיות הציבוריות, לאיכותו של המרחב הציבורי, למקומות מפגש קהילתיים) ולתחושת השייכות והאחריות של חברי הקהילה כלפי מקום המגורים שלהם והסביבה שבה הם חיים.
- **חוסן אקלימי כחלק מחוסן כללי** – חוסן לשינויים שנגרמים בעקבות משבר האקלים עשוי להיות פועל יוצא של בניית חוסן קהילתי-אזרחי בהקשרים שאינם בהכרח אקלימיים. בישראל חוסן אקלימי מקודם כחלק ממדיניות חוסן באזורים הסובלים ממשברים ביטחוניים, כגון עוטף עזה וגבול הצפון. עם זאת, חשוב שלא להזניח את המאפיינים הייחודיים של חוסן אקלימי.
- **חוסן חברתי כמקדם אדפטציה ומיטיגציה** – קשר למקום ולסביבה הפיזית הוא רכיב חשוב של חוסן חברתי. לכן קידום חוסן חברתי תורם לחוסן סביבתי. דו"ח זה אמנם מתמקד בפעולות היערכות והסתגלות (אדפטציה) למשברים, אבל לתהליכים המתוארים בו יש השלכות התורמות להפחתת השפעותיו השליליות של משבר האקלים (מיטיגציה).
- **מרכזיות הקהילה** – מחקרים על חוסן מצביעים על מדדי קהילתיות – חוזקם של קשרים ומנגנונים קהילתיים, תחושת שייכות לקהילה ותחושת משמעות – כעל מנבאים מרכזיים של חוסן. ממצא זה עולה גם מתיאוריהם של אנשי המקצוע העובדים. עם אוכלוסיית הגיל השלישי בנגב המערבי, שלפיהם ערעור הקהילה בשל מצב חירום, בחלק מהמקרים עד התפרקות, פוגם בשלומות (wellbeing) הפיזית והנפשית של אותה אוכלוסייה.
- **הכרה בהטרונגניות של האוכלוסייה** – אוכלוסיית הגיל השלישי בנגב המערבי אינה הומוגנית. אופייה של האוכלוסייה ביישובים הכפריים שונה מהאופי של האוכלוסייה העירונית, ומאפייני האוכלוסייה הבדואית וצרכיה שונים מאלה של האוכלוסייה היהודית. הכרה בהטרונגניות חשובה הן לקידום חוסנה של כל קבוצה בשגרה והן להגברת המוכנות של הקבוצות השונות למצבי חירום.
- **פגיעות מצטברת** – נשים ואוכלוסיות בעוני פגיעים יותר למשברים, ובכלל זה לשינויי האקלים. ראוי שפעילות לקידום חוסן בקרב קבוצות אלו תיתן מענה לפגיעות מרובה זו.

- חוסן בחירום הוא תוצר של חוסן בשגרה – היכולת של המערכות המוסדיות לספק את צורכי האזרחים הוותיקים בשעת חירום תלויה במידה רבה בתפקודן של מערכות אלו בימי שגרה. לכן כדי להגביר את מוכנותה של אוכלוסייה למצבי משבר יש תחילה לחזק את המנגנונים הארגוניים, הקהילתיים והמוסדיים שמשרתים אותה ביום-יום.

בהתחשב בדגשים אלו מוצעים הצעדים הבאים:

במקרים של **פינוי חירום**, שייתכן שיידרשו כתוצאה ממשברים אקלימיים עתידיים:

- **שמירה על המבנה הקהילתי הקיים** – בעתות חירום יש לשאוף לשמירה על המבנה הקהילתי והמשאבים הקהילתיים ככל הניתן. לשמירה על המבנה הקהילתי יש חשיבות מיוחדת ביישובים קהילתיים, שבהם הקהילה היא משאב חברתי מרכזי.
- **חיזוק הקשר לאתר הפינוי/מקום המגורים החדש** – במקרים שבהם אוכלוסייה מפונה לאתרים חלופיים, מוצע להקצות תקציבים לפעילות קהילתית שתעודד את חיזוק הקשר למקום החדש ואת תחושת ההשתייכות אליו. מומלץ להתמקד בפעילות בתחומי החקלאות העירונית והגינות הקהילתית, שמניבה תועלות אקלימיות וחברתיות.
- **היערכות מראש לתגבור כוח אדם** – יש להיערך מראש לתגבור הצוות המקצועי של אגפי הרווחה וצוותי הטיפול השונים. תגבור הצוותים הכרחי בעיקר כדי לתת מענה לקשישים וקשישות שאינם מסתייעים בליווי של מטפל סיעודי או מטפלת סיעודית. בשעת חירום קשישים וקשישות אלה מופרדים ות מהגורמים בקהילה שמסייעים להם בעתות שגרה.
- **פיתוח תשתיות פינוי ביישובים הכפריים** – התשתיות הציבוריות ביישובים כפריים מוגבלות, מצב שעלול להקשות על פינוי בשעת חירום. לכן יש להכין תוכניות מפורטות לפינוי של אזרחים ותיקים סיעודיים, או תושבים שתפקודם מוגבל, בעתות חירום.

מתוך הכרה בהטרונגויות אוכלוסיית הגיל השלישי, מוצע לפתח **מענים תלוי-אוכלוסייה**:

- **איסוף נתוני שטח על המאפיינים הייחודיים לפלחי האוכלוסייה השונים** – מוצע לפתח מערך איסוף נתונים שיטתי, שממנו יהיה אפשר ללמוד על הצרכים, חוויות-החיים והאתגרים הייחודיים לתתי-קבוצות בתוך קבוצת הגיל השלישי בנגב המערבי, בדגש על קבוצות שמתאפיינות בפגיעות כפולה או מצטברת.
- **הכרה בפערים מגדריים** – המשתנה המגדרי עשוי להשפיע על חוסנם של אזרחים ותיקים באופנים שונים. יש צורך בקידום החוסן הכלכלי של נשים, בד בבד עם פיתוח תוכניות הפגת בדידות שייתנו מענה לגברים, הנוטים לצרוך תוכניות אלו בשיעור נמוך יותר.
- **יישובים כפריים לעומת ערים** – מעגלי הקהילה של אוכלוסיית הגיל השלישי ביישובים הכפריים חזקים, אך התשתיות החברתיות והציבוריות ביישובים אלה פחות מפותחות מאשר בעיר. השירותים והתשתיות הציבוריות שעומדים לרשות אוכלוסיית הגיל השלישי ביישובים העירוניים מבוססים יותר מאשר בקיבוצים ובמושבים, אבל מעגלי התמיכה הקהילתיים שלהם חלשים יותר. לכן בקרב האוכלוסייה העירונית יש להמשיך ולחזק קשרים לקהילה באמצעות תוכניות קהילתיות ולוודא שלאגפי הרווחה בעיריות יש נתונים מלאים ומעודכנים ככל האפשר על האזרחים הוותיקים שבאחריותם.

- **המגזר הבדואי** – אוכלוסיית הגיל השלישי ביישובים הבדואיים מעדיפה לצרוך שירותי תמיכה וסיוע בבית, ולא במסגרות הדורשות יציאה מהבית. לכן יש לספק לאוכלוסייה זו מגוון פתרונות המחזקים חוסן בריאותי, נפשי ורגשי ושאינם דורשים הגעה למסגרות חיצוניות, שהוכיחו את עצמם כיעילים במשבר הקורונה. עם זאת, מאחר שמשברים אקלימיים עלולים לדרוש פינוי חירום, מומלץ להקדיש תשומת-לב מיוחדת לפיתוח תוכנית פינוי המותאמת לאוכלוסייה הבדואית.
- **הבחנה בין מענים מידיים ופרטניים למענים ארוכי-טווח ומבניים** – יש להמשיך ולקדם מענים מידיים לקידום השלמות הפיזית, הרגשית והנפשית לצד צמצום פערים חברתיים-כלכליים כאמצעי לקידום חוסן לטווח הארוך, בעיקר ביישובים הבדואיים ובחלק מהיישובים העירוניים בנגב המערבי. צמצום פערים אלו חשוב גם לביסוס חוסנו של **"דור העתיד"**, שיגיע לגיל זיקנה בעוד כמה עשורים, בתקופה שבה שינויי האקלים יהיו חריפים ואקוטיים יותר. ביסוס חוסנה של אוכלוסייה זו בהווה יתרום לחוסנה העתידי.





הקדמה

אוכלוסיית הגיל השלישי מתאפיינת בפגיעות גבוהה למגוון לחצים וסיכונים. מתקפת שבעה באוקטובר ומלחמת "חרבות ברזל" הדגישו את פגיעותה של אוכלוסייה זו בנגב המערבי ואף הגבירו אותה באופן משמעותי. הדו"ח שלפניכם מאפיין את פגיעותה של אוכלוסיית הגיל השלישי באזור מבחינה חברתית וכלכלית, ועומד על נקודות ההשקה בין היבטי פגיעות אלו לפגיעותה של האוכלוסייה לאירועי קצה אקלימיים. בהסתמך על סקירה של ספרות מקצועית ומחקרית רלוונטית מהארץ ומהעולם ועל שיחות עם אנשי מקצוע העובדים. עם אוכלוסייה זו מוצעים עקרונות מנחים להפחתת פגיעותה של אוכלוסיית הגיל השלישי בנגב המערבי, מתוך התייחסות להבדלים מגדריים וחברתיים, באופן שיקדם את חוסנה החברתי נוכח המלחמה, כמו גם את חוסנה אל מול אירועי אקלים עתידיים. מטרת הדו"ח, אם כן, היא הפקת תובנות מהמשבר הנוכחי על-מנת שייטעו למעצבי מדיניות לשפר את היערכותה של אוכלוסיית הגיל השלישי בנגב המערבי לאתגרי התקופה הנוכחית ולאתגרים אקלימיים עתידיים.

המושג "חוסן" ביחס למערכות מורכבות ומרובות-משתנים מקורו בתחום האקולוגיה, שם הוא מתאר את היכולת של מערכות לשמר או לשקם את התפקודים שלהן במקרים שבהם אירעו הפרעה או שיבוש.¹ בעשורים האחרונים חוקרים חברתיים ומעצבי מדיניות חברתית החלו להשתמש במונח זה בהקשר של קהילות המתאוששות מאסון או ממשבר (הן אסונות טבע והן משברים מעשה ידי אדם, כגון משברים כלכליים, ביטחוניים, בריאותיים וכדומה) או בהתייחס למוכנות של קהילות להתמודד עם אסון או משבר עתידיים. בעוד שבעבר נהוג היה להעריך את הפגיעות של קהילות ביחס לגורם סיכון ספציפי, היום הדגש הוא על שיפור התפקוד הכללי של קהילות.²

מסמך זה ממפה את הגורמים המשפיעים על תפקודה של אוכלוסיית הגיל השלישי באזור הנגב המערבי בעתות שגרה ולנוכח מלחמת "חרבות ברזל", מתוך נקודת מוצא שקושרת בין סביבה, קהילה וחברה. הנחת הבסיס שלאורה נכתב המסמך היא שבין האדם למקום יש תלות הדדית. הנחה זו היא חלק ממודל של סביבתיות בת-קיימא המבוסס על קשר וזיקה למקום, שלפיו סוגיות חברתיות וסביבתיות שלובות אלה באלה. יתרה מכך, לפי גישה זו סביבתיות בת-קיימא תלויה בקיומן של קהילות חזקות, שהקשר בין ובין סביבתן הפיזית עמוק, משמעותי ומרכזי.³

התובנות שעולות מסקירת הספרות המחקרית והמקצועית, כמו גם משיחות עם אנשי מקצוע בשטח, מעידות על הרלוונטיות של הסתכלות זו למשבר הדרמטי שעוברות קהילות הנגב המערבי מאז שבעה באוקטובר 2023. כפי שיתואר בפרק הבא, חוסן קהילתי כרוך בתחושת קשר ושייכות למקום ולסביבה הפיזית שבה חי האדם, ולכן חיזוק קשר זה הוא תנאי לקידום חוסן ומוכנות להתמודדות עם מצבי חירום. קהילה מגובשת המחוברת למקום המחיה שלה ולסביבתה הטבעית היא חלק ממודל סביבתי בר-קיימא. כלומר, חוסן קהילתי אינו תורם רק לחברי הקהילה; הוא גם מגן על הסביבה שבה הם חיים. קהילה שיש לה זיקה למקום מסוים חיה באכפתיות ובאחריות לסביבה.⁴

1. The Rockefeller Foundation and ARUP. 2014. "City Resilience Framework" <https://www.rockefellerfoundation.org/wp-content/uploads/City-Resilience-Framework-2015.pdf>
2. Patel, S., M. Brooke Rogers, R. Amlôt, and G. James Rubin. 2017. "What Do We Mean by 'Community Resilience'? A Systematic Literature Review of How It Is Defined in the Literature". PLoS Currents 9.
3. שורץ, א. 2020. "פרדיגמות משתנות בחינוך הסביבתי הישראלי", בתוך מקום למחשבה: מקראה בהגות סביבתית (בעריכת גרמי בנשטיין), מרכז השל, ע"ע 1-19.
4. בנשטיין, ג'. 2020. "המסגרת התיאורטית: שלוש גישות לטבע ולסביבה", בתוך מקום למחשבה: מקראה בהגות סביבתית (בעריכת גרמי בנשטיין), מרכז השל, ע"ע 2-3.

אסטרטגיות היערכות למשבר האקלים מבחינות בין פעולות הפחתה (mitigation), שמיועדות להפחית או לצמצם פליטות גזי חממה, לפעולות הסתגלות (adaptation) לשינויי האקלים, שמתמקדות בחוסן וביכולת להסתגל לשינויים. העקרונות המנחים המוצגים בהמשך, אם כן, עוסקים באסטרטגיות הסתגלות. עם זאת, אפשר להסתכל על העקרונות המנחים גם כפעולות הפחתה; דו"ח זה רואה במאמצים לשיקום חברתי של אוכלוסיית הגיל השלישי בנגב המערבי חלק ממכלול רחב יותר של פעולות שיקום, שביניהן מאמצים לשיקום סביבתי בנגב המערבי. צפוי שמאמצים אלה יתרמו למיתון שינויי האקלים.⁵

הדו"ח מיועד לקובעי מדיניות חברתית ואקלימית ברמה המקומית והארצית ולאנשי מקצוע העובדים. עם אוכלוסיית הגיל השלישי – בנגב המערבי ובאזורים אחרים בישראל. הדו"ח מפרט את הסוגיות הבאות: סוגיית החוסן מהיבטים קהילתיים ואקלימיים, מיפוי מאפייני אוכלוסיית הגיל השלישי בישראל, המשאבים והשירותים הציבוריים והקהילתיים העומדים לרשותה בישראל בכלל ובנגב המערבי בפרט, בחינת ההשפעה של מלחמת "חרבות ברזל" על אוכלוסיית הגיל השלישי ביישובי הנגב המערבי בהסתכלות חברתית-כלכלית. לבסוף מוצעים עקרונות לקידום חוסנה של אוכלוסייה זו ולהגברת מוכנותה להתמודדות עם מצבי משבר חברתיים ואקלימיים עתידיים.

5. בלק, ב. 2024. "שיקום ושימור של השטחים הפתוחים בחבל תקומה: מיפוי היתרונות ועקרונות ליישום מיטבי". האגודה הישראלית לאקולוגיה ולמדעי הסביבה, אשכול רשויות נגב מערבי וקרן היינריך בל. 20 עמודים.

חוסן קהילתי ואקלימי

חוסן קהילתי

המושג חוסן קהילתי מתייחס ליכולתה של קהילה לתפקד בעת משבר ולחזור לשגרה (גם אם חדשה) ביעילות לאחר אסון. החוסן הקהילתי מהווה משאב להתמודדות עם האיום או הקושי, הן ברמת היחיד והן ברמת הקהילה. עם זאת, חוסן קהילתי אינו נמדד רק בעתות חירום. חוסנה של קהילה מתבסס על מאפייניה בימי שגרה והתנהלותה במצבי חירום קשורה, לרוב, בהתנהלותה בשגרה.⁶ מתוך פרספקטיבה זו על מושג החוסן, הדו"ח הנוכחי בוחן את החוסן הקהילתי של אוכלוסיית הגיל השלישי בנגב המערבי בשגרה ומברר כיצד חוסן זה עומד למבחן במשבר הנוכחי, שנמשך מאז פריצתה של מלחמת "חרבות ברזל".

חוסן קהילתי הוא מושג רב-ממדי, שנעשה בו שימוש בדיסציפלינות שונות ובהקשרים שונים – אקדמיים, ממשלתיים או פעילות של ארגוני חברה אזרחית וגופים בינלאומיים. בהתאם, רכיבי החוסן הקהילתי או מדדי החוסן הקהילתי אינם קבועים ואחידים. עם זאת, אפשר לשרטט קווי מתאר עיקריים. המושג כולל **רכיבים ארגוניים-מערכתיים**, כגון תשתיות ציבוריות וקהילתיות הזמינות לחברי הקהילה, משאבים כלכליים, מוכנות לחירום (זמינות של ציוד, מתקני חירום ותשתיות פניו וסיוע בשעת חירום), קיומה של מנהיגות קהילתית ונגישות לשירותים שונים, ו**רכיבים אינדיבידואליים**, המבוססים על התפיסות של חברי הקהילה בנוגע למסוגלות האישית שלהם בשגרה ובחירום, היקף הקשרים החברתיים בחייהם ואיכותם, מעגלי התמיכה שעומדים לרשותם והשלמות (wellbeing) הגופנית והמנטלית שלהם.^{7,8,9} חוסן קהילתי, אם כן, מתייחס למוכנות של קהילה להתמודד עם מגוון מצבי משבר ואירועי חירום, הן מבחינה ארגונית-קהילתית והן מבחינת חוסנם של פרטים בקהילה, לתפקודה בזמן משבר וליכולתה להשתקם עם סיום המצב המשברי.

חוסן קהילתי בישראל

במדיניות ממשלתית: השירות לעבודה קהילתית במשרד הרווחה והביטחון החברתי עוסק בתחום החוסן הקהילתי זה כשלושה עשורים. המושג נכנס ללקסיקון המשרדי בהקשר של חוסן קהילתי בעקבות מצבי חירום ביטחוניים מעבר לקו הירוק ובצפון הארץ. ב-4 ביולי 2004 התקבלה החלטת ממשלה מספר 2173, שעניינה מתן סיוע מיוחד לשדרות וליישובי עוטף עזה, ובכלל זה בתחום החוסן הקהילתי.¹⁰ בעקבות החלטה זו והחלטות ממשלה עוקבות, השירות לעבודה קהילתית חבר למשרד ראש הממשלה ולמשרד הבריאות בהקמה ובהפעלה של מרכזי חוסן ברשויות המקומיות בעוטף עזה.

6. אהרונסון-דניאל ל. ומ. להד. (ללא שנה). "הכלי לאמידת החוסן הקהילתי (CCRAM)", אוניברסיטת בן גוריון בנגב: המרכז לחקר המוכנות והמענה למצבי חירום ואסון. <https://in.bgu.ac.il/PREPARED/Pages/ccram.aspx>, גישה 5.8.2024.

7. Cohen, O., D. Leykin, M. Lahad, A. Goldberg, and L. Aharonson-Daniel. 2013. "The Conjoint Community Resiliency Assessment Measure as a Baseline for Profiling and Predicting Community Resilience for Emergencies". *Technological Forecasting and Social Change, Planning and Foresight Methodologies in Emergency Preparedness and Management*, 80(9):1732-41.

8. Patel et al. 2017.

9. City Resilience Framework. 2014

10. שוגרמן, ב. וא. סנדר. 2011. "מדיניות פיתוח חוסן קהילתי – סקירת השירותים החברתיים", המשרד לרווחה ושירותים חברתיים (כיום, משרד הרווחה והביטחון החברתי), ע"ע 591-620.

<https://www.molsa.gov.il/communityinfo/researchandevaluation/documents/591-620.pdf>, גישה 5.8.2024.

מרכזי החוסן אחראים לפיתוח מענים לחיזוק ההתמודדות עם מצבי חירום ברמה הארגונית-קהילתית, פיתוח מערכי צוותי חוסן יישוביים (צח"י) ושכונתיים (צח"ש) ותמיכה ברמה הפרטנית והמשפחתית באמצעות טיפול רגשי קצר-מועד וממוקד כסיוע להתמודדות ראשונית עם טראומה כתוצאה ממצב חירום. מרכזי החוסן מקיימים גם סדנאות ותוכניות לאוכלוסיות ייעודיות, כדי לחזק את משאבי ההתמודדות שעומדים לרשותן.¹¹

בהקשר של המדיניות הממשלתית בישראל, אם כן, נעשה שימוש במושג חוסן קהילתי בעיקר בהקשר של מצבי חירום ביטחוניים. בעקבות רצף סבבי הלחימה בין ישראל לחמאס ברצועת עזה, שהגיע לשיא עם פרוץ המלחמה ב-7 באוקטובר 2023, אין זה מפתיע שאזור עוטף עזה עומד במרכז מדיניות החוסן של משרדי הממשלה. כפי שיוצג בהמשך, חלק מצעדי המדיניות האלה מילאו תפקיד משמעותי בהתמודדות של אוכלוסיית הגיל השלישי ביישובי הנגב המערבי במלחמה הנוכחית, שהשפעותיה על חיי היום-יום שלה רבות ועמוקות.

באקדמיה: גם במחקר נעשו צעדים להבנת רכיבי החוסן הקהילתי הרלוונטיים לישראל ולגיבוש כלים שיאפשרו למקבלי ההחלטות לקדם חוסן בקרב אוכלוסיות שונות. הכלי לאמידת החוסן הקהילתי בישראל (CCRAM), שפותח על סמך שאלונים לתושבים ביישובים בישראל, מתוקף לאמידה תקופתית של החוסן הקהילתי. המשתנים העיקריים הבונים את המדד הם: אמון חברתי, מנהיגות, תחושת קהילתיות, מוכנות וקשר למקום. הכלי מבחין בין סוגי יישובים: קיבוצים, יישובים קהילתיים (מושבים) ויישובים עירוניים. מדדי החוסן הקהילתי הגבוהים ביותר נמדדו בקיבוצים, מלבד מדד האמון החברתי – שהערכים הגבוהים ביותר בו התקבלו ביישובים קהילתיים. מדדי החוסן ביישובים עירוניים היו הנמוכים ביותר מבין שלושת סוגי היישובים. נמצא גם שמדדי החוסן גבוהים יותר בשעת חירום (נמדדו במבצע "עמוד ענן" ברצועת עזה בשנת 2011) מאשר בעתות שגרה.¹²

בשונה ממחקרים על חוסן שנערכו בארצות אחרות, במחקר לפיתוח הכלי לאמידת החוסן הקהילתי בישראל נמצא כי **המנבאים החיוביים הטובים ביותר לחוסן הם מצב תעסוקתי, מספר שנות מגורים בקהילה, השתייכות לצוות חירום יישובי וסוג היישוב.** משתנים אלו מנבאים באופן מהימן חוסן קהילתי בישראל יותר מאשר משתני "פגיעות" כגון מגדר, השכלה, רמת הכנסה וארץ לידה.¹³ **ממצאים אלו מצביעים על ייחודיות פרופיל החוסן הקהילתי הישראלי ומעידים על החשיבות המרכזית של תחושת שייכות לקהילה לקידום חוסן בקרב אוכלוסיות בישראל.**

חוסן אקלימי

כאמור, מסמך זה בוחן חוסן במובן הרחב – ביחס למצבי חירום חברתיים וביטחוניים כמו גם ביחס למשבר האקלים. בהקשר של שינויי אקלים, המושג "חוסן" מתאר בעיקר התמקדות בפרקטיקות היערכות והסתגלות (אדפטציה) של אוכלוסיות לאיומי משבר האקלים. **מהלכים להגברת החוסן של קהילות ולחיזוקו נועדו לאפשר לקהילות ולקבוצות באוכלוסייה לשרוד משברים אקלימיים ואף לצאת מהם מחוזקות.**¹⁴ מהלכים אלו כוללים יצירת תשתיות פיזיות ושירותים שיתנו מענה בשעת

11. מועצה אזורית אשכול, "מרכז חוסן", <https://eshkol.info/199>, גישה 5.8.2024.

12. אהרונוסון-דניאל לימור ומולי להד. "הכלי לאמידת החוסן הקהילתי (CCRAM)", אוניברסיטת בן-גוריון בנגב: המרכז לחקר המוכנות והמענה למצבי חירום ואסון, <https://in.bgu.ac.il/PREPARED/Pages/ccram.aspx>, גישה 5.8.2024.

13. אהרונוסון-דניאל ל. ומ. להד (ללא שנה).

14. נויגרטר, ת. 2015. "קידום היבטים חברתיים וקהילתיים של חוסן אקלימי ברמת שלטון המקומי", אוניברסיטת תל אביב והאגודה לצדק סביבתי, http://www.aeji.org.il/sites/default/files/2015_story_files/climate_resilience_and_environmental_justice_-_tamar_8.8.2024, nuegarten_cpc-7june.pdf, גישה 8.8.2024.

חירום, ובצד טיפוח **תשתיות חברתיות וקהילתיות**. הכוונה היא בעיקר לתשתיות המתקיימות במרחב השכונתי והמקומי ומעמיקות את הקשר של התושבים למקום, כגון מקומות מפגש שכונתיים, גינות קהילתיות וארגוני התנדבות מקומיים.¹⁵ לפי מחקרים שונים, תשתיות חברתיות ממלאות תפקיד משמעותי בהתמודדות של קהילות עם אסונות טבע הקשורים למשבר האקלים ולהשתקמות מהם.¹⁶

לשינויי האקלים יש השפעות נרחבות על כלל האוכלוסייה, אבל מחקרים מהשנים האחרונות מצביעים על כמה קבוצות אוכלוסייה שפגיעותן לשינויי האקלים גבוהה במיוחד. קבוצות אלה נמצאות בסיכון גבוה יותר להיפגע מהשינויים והן יתקשו להתמודד עם ההשלכות החברתיות, הכלכליות והפוליטיות של שינויי האקלים. קבוצות אלו כוללות אנשים החיים בעוני, נשים, אוכלוסיית הגיל השלישי, בעלי מוגבלויות וחולים במחלות כרוניות ופוליטים ומהגרי אקלים.¹⁷

את השפעות משבר האקלים על הסביבה והאוכלוסייה ניתן לחלק לשני סוגים. הסוג הראשון, **האקוטי**, כולל אסונות טבע שקשורים למשבר האקלים כגון הוריקנים ושיטפונות, שהשפעתם ההרסנית מיידית ורחבת-היקף ודורשת במקרים רבים פינוי אוכלוסייה. במקרים אלו אוכלוסיית הגיל השלישי בסכנה גבוהה יותר להיפגע: מחצית מקורבנות הוריקן "קתרינה", שפגע בעיר ניו-אורלינס בארצות-הברית בשנת 2005, היו מעל גיל 75, ומחצית מקורבנות הוריקן "סנדי", שפגע בניו יורק בשנת 2012, היו מעל גיל 65. ניתן להסביר את השיעורים הגבוהים של קורבנות מאוכלוסיית הגיל השלישי בשינויים הפיזיולוגיים המקושרים לגיל מבוגר, כגון ירידה ביכולות התפיסיות-החושיות והקוגניטיביות וביכולת הניידות, בידוד חברתי, משאבים כלכליים מוגבלים והיעדר מענה מוסדי מתאים. גם פגיעה ברציפות הטיפול הרפואי המתאים לאחר האסון מסבירה את העלייה בתמותה בקרב בני הגיל השלישי ובנות הגיל השלישי במקרים אלו.¹⁸

למשבר האקלים יש גם ביטויים ארוכי-טווח, כגון התחממות, עליית פני הים ובצורות. שינויים ארוכי-טווח אלו עשויים לגרום לירידה בזמינות של מזון ומי שתייה, השפעות בריאותיות שליליות וחוסר יציבות פוליטית. אנשים מבוגרים פגיעים יותר להשפעותיהם של גלי חום ונמצאים בסכנת מוות גבוהה יותר באירועי מזג אוויר קיצוני, בשל סיכון גבוה יותר להידבקות במחלות מאשר באוכלוסייה הכללית, השפעות חריפות יותר של היעדר מזון ומים וניידות מוגבלת.¹⁹

בין אם מדובר באירוע משברי מידי ואקוטי ובין אם מדובר באירוע משברי מתון וממושך יותר, **אוכלוסיית הגיל השלישי היא בין האוכלוסיות הצפויות להיפגע באופן המשמעותי ביותר משינויי אקלים, בשל יכולת הניידות המוגבלת בניגוד למבוגרים, מחלות כרוניות ומצב גופני מוגבל, נגישות מוגבלת לשירותים וציבוריים ומעגלי תמיכה חברתיים מצומצמים**. כל אלו עשויים להפחית את יכולתם של בני הגיל השלישי להסתגל לשינויים שנגרמים כתוצאה ממשבר האקלים.^{20,21} הפחתת הפגיעות של אוכלוסיית הגיל השלישי בכל ההיבטים האלה היא חלק בלתי-נפרד מקידום החוסן האקלימי שלה.

15. Klinenberg, Eric. 2018. Palaces for the People: How Social Infrastructure Can Help Fight Inequality, Polarization, and the Decline of Civic Life. New York: Broadway

16. Aldrich, D. and M. Meyer. 2015. "Social Capital and Community Resilience". American Behavioral Scientist. 59(2): 254-269.
17. קריגל, ק. 2020. "היערכות ישראל לשינויי אקלים: מיפוי אוכלוסיות פגיעות, סקירת ספרות ומסמכי מדיניות מהעולם", המשרד להגנת הסביבה.
8.8.2024, <https://www.iccc.org.il/ICCC/userdata/SendFile.asp?DBID=1&LNGID=2&GID=20>, גישה 8.8.2024

18. American Red Cross and American Academy of Nursing. 2020. "Closing the Gaps: Advancing Disaster Preparedness, Response and Recovery for Older Adults". <https://www.redcross.org/content/dam/redcross/training-services/scientific-advisory-council/253901-03%20BRCR%20Older%20Adults%20Whitepaper%20FINAL%201.23.2020.pdf>

19. Haq, G. 2017. "Growing Old in a Changing Climate". Public Policy & Aging Report 27(1): 8-12.

20. Filiberto, D., E. Wethington, K. Pillemer, NM. Wells, M. Wysocki, and J. True Parise. 2009. "Older People and Climate Change: Vulnerability and Health Effects". Generations: Journal of the American Society on Aging 33 (4): 19-25.

21. Haq, G. 2017

יתרה מכך, כאשר מדובר על הערכת פגיעותה של אוכלוסיית הגיל השלישי, יש להכיר בפגיעות הכפולה, ואף המצטברת, של תת-קבוצות בתוכה. לדוגמה, נשים בגיל השלישי פגיעות כלכלית וחברתית יותר מאשר גברים בני גילן. הן חיות בממוצע יותר מגברים ולכן נוטות לסבול מבידוד חברתי בגיל מבוגר. **לכן פגיעותן של נשים למשברים בכלל, ולמשברים אקלימיים בפרט, גבוהה יותר משל גברים.**²²

חוסן אקלימי בישראל

על פי תחזיות השירות המטאורולוגי המתייחסות לתרחיש האקלימי החמור ("עסקים כרגיל"), הטמפרטורה בישראל תעלה בכ-3.5 מעלות צלזיוס עד סוף המאה ה-21. בנוסף צפויות עלייה באירועי טמפרטורה קיצונית, באירועי מזג אוויר קיצוני ובעומסי חום, וירידה בכמות הגשם ובמספר ימי הגשם.²³ בכל הקשור לאדפטציה ולהיערכות לשינויי אקלים, המשרד להגנת הסביבה מזהה ארבע מגמות שנגזרות מהשינויים הצפויים: חם יותר (עלייה בטמפרטורה הממוצעת), יבש יותר (ירידה בכמות המשקעים), קיצוני יותר (עלייה באירועי מזג אוויר קיצון) וגבוה יותר (עלייה במפלס פני הים). מגמות אלו יבואו לידי ביטוי בישראל בבצורות, גלי חום, שריפות, שיטפונות והצפות, אשר ישפיעו באופן דרמטי על בריאות הציבור ועל הכלכלה, התשתיות, החקלאות, משק המים, משק האנרגיה והביטחון האישי והלאומי.²⁴

בהקשר האקלימי, כאמור, מושג החוסן מתייחס בעיקר להיערכות ולהסתגלות (אדפטציה) לשינויי האקלים ופחות לניסיונות להפחית (מיטיגציה) את השפעותיהם השליליות.²⁵ בישראל מאמצי המדיניות בהקשר זה התמקדו, עד כה, בזיהוי, מדידת הפגיעות האקלימית ומיפוייה, באופן שיאפשר לעמוד על מאפייני הפגיעות של אוכלוסיות מגוונות ואזורים שונים. המדידה והמיפוי יאפשרו בעתיד לקבוע סדר עדיפויות, לאחר שיתברר מיהם הקהילות, המגזרים והמערכות הרגישים ביותר לשינויי האקלים, ולפתח מנגנוני היערכות מתאימים.^{27,26}

רשויות מקומיות החלו לפתח תוכניות ופעולות ממסדיות להגברת החוסן האקלימי, שמתמקדות בהיבטי חוסן שונים – ברמת הפרט, ברמת הבניין, ברמת המרחב הציבורי וברמת הקהילה.²⁸ בעקבות משבר הקורונה פירסם פורום ה-15 דו"ח חוסן עירוני, שנועד לסייע לרשויות מקומיות ליזום מהלכים לבניית החוסן ברשות וחזקוק, הן בטווח הזמן המיידי בהקשר של התאוששות ממשבר הקורונה והן בטווח הזמן הארוך, בהקשר של מצבי משבר ואירועי חירום עתידיים, הכוללים גם מצבי משבר אקלימיים.²⁹

22. Paz A., I. Doron and A. Tur-Sinai. 2018. "Gender, Aging and the Economics of 'Active Aging': Setting a New Research Agenda." *Journal of Women & Aging* 30(3): 184-203.

23. השירות המטאורולוגי הישראלי, ניתוח מגמות אקלימיות ואירועי קיצון בישראל לאורך המאה ה-21, יולי 2024, <https://ims.gov.il/he/node/2486>, גישה: 8.8.2024

24. המשרד להגנת הסביבה. 2019. "שינויי האקלים והמגמות הצפויות בישראל" https://www.gov.il/he/pages/cop25_madrid_climate_change, גישה: 8.8.2024

25. The Rockefeller Foundation and ARUP, 2014. "City Resilience Framework".

26. בלק ב. 2024. "פיתוח מדד פגיעות אקלים: סיכום ותובנות של ועדת מומחים ומומחיות". המשרד להגנת הסביבה, האגודה הישראלית לאקולוגיה ולמדעי הסביבה וקרן היינריך בל.

27. ברנד לוי, א. 2021. "מדריך להכנת פעולה מקומית להיערכות לשינויי אקלים – אוכלוסיות פגיעות ומשבר האקלים", המשרד להגנת הסביבה.

28. ראו ברנד לוי (2021) לדוגמאות מרשויות עירוניות בישראל.

29. קרבטרי מ. ות. שטרצר. 2020. "חוסן עירוני בשגרה ובחירום", פורום ה-15 – פורום ערים עצמאיות. <https://www.forum15.org.il/uploads/n/1620802434.7926.pdf>

ברמת משרדי הממשלה, משרד האנרגיה, המשרד להגנת הסביבה ומשרד הפנים פירסמו בשנת 2022 מדריך להכנת תוכנית פעולה מקומית להיערכות לשינוי אקלים ואנרגיה מקיימת לשימושן של רשויות מקומיות.³⁰ באותה שנה משרד האנרגיה פירסם מסמך נהלים לשימוש באנרגיה מקיימת במרכזי קליטה, שתכליתם היא הגברת החוסן האנרגטי בשעת חירום.³¹ בהקשר זה יש לציין גם את תוכנית "המאיץ" שיצאה לדרך ב-2020 בהובלת משרד האנרגיה, שמתמקדת בגיבוש תוכניות פעולה להיערכות לשינוי אקלים ולשימוש באנרגיה מקיימת בשלטון המקומי. במסגרת תוכנית זו, וכחלק מיישום החלטת הממשלה "תוכנית לחיזוק החוסן האזרחי בשדרות וביישובי 'עוטף רצועת עזה' לשנים 2021-2022", הוקצה תקציב לבניית תוכניות פעולה לשינוי אקלים ואנרגיה מקיימת בשדרות ובמועצות אזוריות בעוטף עזה.³² תוכנית ההיערכות של מועצה אזורית אשכול, לדוגמה, כוללת התייחסות למענים ייחודיים לאוכלוסיות פגיעות, שביניהן אוכלוסיית הגיל השלישי.³³ בישראל, אם כן, הדגש על בניית חוסן באזורים פגיעים מבחינה ביטחונית משרת גם את המוכנות האקלימית של תושבי אותם אזורים.

30. רונן, א. ו.ש. קמחי, 2022. "מדריך להכנת תוכנית פעולה מקומית להיערכות לשינוי אקלים ואנרגיה מקיימת", המשרד להגנת הסביבה, משרד האנרגיה ומשרד הפנים.

https://www.gov.il/BlobFolder/news/press_120122/he/climate_change_060721.pdf,

31. משרד האנרגיה. 2022. "חוסן באנרגיה במרכזי קליטה לשעת חירום – נוהל עבודה מומלץ לשימוש באנרגיה מקיימת" https://www.gov.il/BlobFolder/guide/municipal_authorities/he/resilience_in_energy.pdf

32. משרד האנרגיה והתשתיות, "המאיץ לגיבוש תוכניות פעולה להיערכות לשינוי אקלים ואנרגיה מקיימת בשלטון המקומי בהובלת משרד האנרגיה יוצא לדרך", 22.12.2020, https://www.gov.il/he/pages/press_221220, גישה 8.8.2024.

33. מועצה אזורית אשכול. 2022. "תוכנית פעולה להיערכות לשינוי האקלים ואנרגיה מקיימת: 2030". <https://eshkol.info/uploads/n/1679902199.9329.pdf>

אוכלוסיית גיל שלישי בישראל

הזדקנות בישראל

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מתייחסת לגילאי 65 ומעלה כגילאי "זיקנה". עם זאת, לאור המגמה העולמית של עלייה משמעותית בתוחלת החיים, הגדרה זו כוללת טווח רחב של גילאים בעלי מאפיינים וצרכים שונים.³⁴ נכון לשנת 2018, אוכלוסיית הגיל השלישי בישראל (מעל 65) היוותה כ-11% מכלל האוכלוסייה והתחזית היא שבשנת 2025 יעלה חלקה של אוכלוסיית הגיל השלישי ל-13% מכלל האוכלוסייה.³⁵ על-פי נתוני הלמ"ס, תוחלת החיים הממוצעת בישראל היא מהגבוהות בעולם – 83 שנים. תוחלת החיים הממוצעת של נשים היא 85 שנים ושל גברים – 81 שנים. זוהי האוכלוסייה בעלת קצב הגידול הגבוה והמהיר ביותר בישראל – כפול מזה של האוכלוסייה הכללית – ועל פי התחזיות מגמה זו תלך ותתעצם. אחת ההשלכות של העלייה בתוחלת החיים היא שבני הגיל השלישי ובנות הגיל השלישי עשויים להיות חולים יותר ומוגבלים יותר, בשל העלייה במחלות כרוניות ומצב גופני מוגבל בגיל מבוגר.³⁶

כבר כיום ניתן לראות את מאפייני הפגיעות של אוכלוסייה זו: 41% מבני ה-75 פלוס מדווחים על קשיים בעלייה במדרגות, 37% מדווחים על קשיים בביצוע פעולות משק בית ו-19% מדווחים על קושי בהתלבשות וברחצה. בנוסף, יותר משליש מכלל האשפוזים הם של בני 65 ומעלה. בני 65+ מדווחים יותר על תחושת בדידות מאשר כלל האוכלוסייה.³⁷ לנתונים אלו יש השלכות מערכתיות-ארגוניות, כלכליות וחברתיות מקיפות.

סל השירותים לאוכלוסיית הגיל השלישי בישראל

מדיניות שירותי הבריאות והרווחה בישראל דוגלת בהשאת הזקן בבית ובמסגרת הקהילה ובמניעת העברתו למסגרת מוסדית, במידת האפשר.³⁸ האחריות מתחלקת בין המשרדים והארגונים השונים, על-פי סוג השירות ובהתאם למצבו התפקודי של הזקן. בתחום המוסדי, לדוגמה, משרד הרווחה והביטחון החברתי אחראי על הטיפול בזקנים עצמאיים ותשושים, משרד הבריאות אחראי על הטיפול בזקנים סיעודיים ותשושי נפש וקופות החולים אחראיות על הטיפול בזקנים במצב סיעודי מורכב.³⁹

במסגרת החלטת הממשלה כי הזדקנות האוכלוסייה היא "סוגיה אסטרטגית" שיש להיערך אליה, גובשה מפת מדדים להזדקנות מיטבית בהחלטת ממשלה 127 מיום 19.7.2021. המדדים מתייחסים להיבטי בריאות, משמעות וחוסן כלכלי.⁴⁰

34. מאיירס-ג'וינט ברוקדייל. 2022. "בני 65+ בישראל: שנתון סטטיסטי 2022". עורכים: י. שנוור וי. כהן. <https://brookdale.jdc.org.il/publication/statistical-abstract-elderly-israel-2022>

35. מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל וג'וינט ישראל אשלים. 2018. "בני 65+ בישראל: 2018". https://brookdale.jdc.org.il/wp-content/uploads/2018/02/MJB-Facts_and_Figures_Elderly-65_in_Israel-2018_Hebrew.pdf

36. דורון י., ל. בר, ר. אדוט וג. גן-מור. 2016. "ביטוח סיעודי ציבורי: הצורך ברפורמה חקיקתית", האגודה לזכויות האזרח ואוניברסיטת חיפה. <https://law.acri.org.il/he/wp-content/uploads/2016/06/reform.pdf>, גישה 15.8.2024.

37. מאיירס-ג'וינט ברוקדייל, 2022.

38. מאיירס-ג'וינט ברוקדייל, 2022, עמ' 279. השימוש כאן במונח "זקן" לקוח מהמקור.

39. מאיירס-ג'וינט ברוקדייל, 2022, עמ' 279.

40. משרד ראש הממשלה, "מפת מדדים לאומיים להזדקנות מיטבית", 19.07.2021, https://www.gov.il/he/pages/dec127_2021.

בהתאם למדדים אלו, המשרד לרווחה וביטחון חברתי, בשיתוף הג'וינט וגופים נוספים, מפתח ומפעיל כמה תוכניות לקידום חוסן גופני, נפשי וחברתי בקרב אוכלוסיית הגיל השלישי. התוכניות מבוססות על ארבעה עקרונות עבודה:⁴¹

- **עקרון הזדקנות במקום (Aging in Place)** – שלפיו יש לאפשר לאזרחים הוותיקים להישאר מחוברים לביתם, למשפחתם ולקהילתם ככל הניתן, תוך דאגה למעטפת של מענים תומכים בכל היבטי החיים.
- **עקרון האדם במרכז** – שלפיו יש להתאים תוכנית התערבות תוך התייחסות לצרכים הייחודיים, לרצונות, להעדפות, לבחירות ולמאפיינים של האזרחים הוותיקים.
- **עקרון הזדקנות מיטבית** – המתייחס לשלושה מדדי הזדקנות מרכזיים: שמירה על בריאות איתנה; פעילות המייצרת משמעות ושייכות; הבטחת חוסן כלכלי.
- **עקרון משמעות ושייכות** – המתייחס לטיפול ופיתוח תחושת המשמעות והגברת השייכות החברתית.

מלבד התוכניות השונות, המדינה מסייעת לאזרחים ותיקים באמצעות גמלאות מכוח חוק הסיעוד. ב-2018 החוק עבר רפורמה שכללה, בין היתר, מעבר משלוש רמות גמלה לשש רמות גמלה והרחבת האפשרות לבחירה בגמלה בכסף ואפשרות של שילוב גמלה בכסף ושירותים. אחת התוצאות של הרפורמה היא גידול במספר הזכאים לקצבה. ניתן להניח שלפחות חלק מהגידול נובע מהשינויים הנובעים מהרפורמה, כגון הוספת רמת זכאות נמוכה שלא היתה קיימת קודם, והאפשרות לקבלת חלק מהגמלה בכסף במקום בשירותים.⁴² להתפתחות זו השלכות על אופני ההתמודדות של אוכלוסיית הגיל השלישי עם מצבי משבר, כפי שיתואר בפרק השלישי.

אוכלוסיית הגיל השלישי בנגב המערבי

להזדקנות בישראל, בעיקר באזורים שסובלים ממשברים ביטחוניים לאורך שנים, יש מאפיין ייחודי – **הזדקנות בצל טראומה**, בין אם זו טראומה מהעבר הרחוק בקרב קורבנות השואה ובקרב חיילים שלחמו במלחמות ישראל בעשורים הראשונים למדינה, או טראומה מהשנים האחרונות כתוצאה ממשברים ביטחוניים.⁴³ עם זאת, מחקרים מראים כי אף על פי שמבוגרים רבים בישראל מתמודדים עם העול הכפול של הזדקנות והשפעות של טראומה, אצל רובם השפעות אלו אינן פוגמות בתפקוד באופן משמעותי. תחושת משמעות בחיים (meaning in life) – המתייחסת לתפיסות-עצמיות ולתחושות של קוהרנטיות, מטרה וחשיבות – היא גורם מרכזי בבריאותם של אנשים אלו. היעדר תחושת משמעות עלול לזרז תהליכי הידרדרות בריאותיים, בעוד שנוכחות של תחושת משמעות עשויה להגן מפני הידרדרות ולקדם הזדקנות מוצלחת.⁴⁴

עוד לפני מלחמת "חרבות ברזל", בניו הגיל השלישי בנגב המערבי נחשפו לטראומה של מתקפות טילים חוזרות ונשנות מרצועת עזה בגיל מאוחר. שיעורי תסמונת הדחק הפוסט-טראומטית (PTSD) בקרב קבוצה זו גבוהים יחסית למקביליהם שנחשפו לאירוע חירום ביטחוני יחיד ומוגבל בהיקפו. אולם, קבוצה זו אינה הומוגנית; PTSD נמצא בשיעורים של 5%-7%

41. מינהל אזרחים ותיקים, אודות, <https://www.gov.il/he/departments/Units/molsa-units-senior-citizens>, גישה 10.9.2024.

42. מאירס-ג'וינט ברוקדייל, 2022, ע"ע 282-285.

43. Shrira A., Y. Palgi. and D. Shmotkin. 2022. "Aging in the Shadow of Trauma – Meaning in Life as a Resource for Older Adults in Israel". In Finding Meaning: An Existential Quest in Post-Modern Israel, O. Mayselless and P. Russo-Netzer (eds.), pp. 151-172, Oxford University Press.

44. Shrira A., Y. Palgi and D. Shmotkin. 2022.

בקרב אזרחים ותיקים ביישובים קהילתיים בנגב המערבי לעומת 30%-40% בקרב אזרחים ותיקים ביישובים עירוניים בחבל ארץ זה.⁴⁵ אזרחים ותיקים שחיים ביישובים קהילתיים בנגב המערבי משתייכים, לרוב, למעמד סוציו-אקונומי גבוה יותר מאלו שמתגוררים ביישובים עירוניים בחבל ארץ זה – משתנה המשפיע על רמת החוסן שלהם. עם זאת, גם לאחר שקלול הבדלים סוציו-אקונומיים נמצא כי אזרחים ותיקים ביישובים קהילתיים (קיבוצים ומושבים) פחות פגיעים להשפעות האירועים הטראומטיים בזכות תחושות של שייכות וסולידריות, שמעצימות את תחושת המשמעות בחיים.⁴⁶

ממצא זה עולה בקנה אחד עם מידע **מראיונות עם אנשי מקצוע** האחראים. על אוכלוסיית הגיל השלישי ברשויות עירוניות ובמועצות אזריות בנגב המערבי. מערך השירותים לתושבים מהגיל השלישי בערים דומה לזה שבמושבים ובקיבוצים, עם דגש על פעולות להפגת בדידות – בין אם במרכזי יום או במועדוניות ובין אם באמצעות ביקורי בית של מתנדבים. ההבדל העיקרי הוא **במעגלים הקהילתיים** הקיימים.

ביישובים עירוניים בולטות תוכניות כגון "קהילה תומכת" של משרד הרווחה והביטחון החברתי, שכוללת ביקורי בית סדירים של נציגות הקהילה, המכונים.אם/אב קהילה, ומסייעים.ות לתושבים מהגיל השלישי בתקשורת עם גורמים קהילתיים, תיקונים קלים בבית וצרכי יום-יום בסיסיים (שאינם רפואיים או בריאותיים). בשדרות, למשל, הסובלת ממתקפות טילים חוזרות ונשנות מכיוון רצועת עזה מאז תחילת שנות האלפיים, החשיבות העיקרית של התוכניות הקהילתיות היא בשמירה על קשר שוטף עם מספר רב ככל הניתן של אזרחים ותיקים. אזרחים ותיקים שמשותפים באחת מהתוכניות הללו מוכרים לעובדי.ות אגף הרווחה ברשות, ואלו מכירים.ות את מצבם הבריאותי ויודעים.ות אם הם זקוקים למענה ייחודי. לפי בכירה באגף הרווחה באחת מעיריות הנגב המערבי, החשיבות של ידע זה היא בעיקר בשעות חירום: "כל פלח באוכלוסייה שהוא תחת שירות מסוים מקבל מענה גם בשגרה וגם בחירום. כל קשיש שנמצא בתוך שירות כזה או אחר בשגרה, יש מי שיבחן את צרכיו בחירום... [לכן] חשוב לתחזק את הדברים נכונה". מדברים אלו עולה כי חוסן קהילתי בשעת חירום מבוסס על ההתנהלות בשגרה.

ההיכרות והקשר האישי עם האזרחים הוותיקים, שאגפי הרווחה העירוניים הציבו לעצמם כיעד, קיימים מלכתחילה ביישובים הכפריים. כך מתארת זאת נציגה מאגף הרווחה באחת מהמועצות האזוריות בעוטף עזה:

"במרחב הכפרי אנשים עטופים בצורה כזו או אחרת. לא אדם בודד בעיר, שאף אחד לא יודע עליו ולא מכיר אותו. לרוב אנשים מכירים אחד את השני, לרוב יש ילדים ומשפחה בקרבת מקום. בשעת חירום יש איזו התגייסות. אין אנונימיות – מכירים, לטוב ולרע".

אם כן, היישובים הכפריים – קיבוצים בעיקר – מאופיינים בהיכרות אישית בין חברי הקהילה. רבים מהאזרחים הוותיקים לוקחים חלק, בצורה זו או אחרת, במעגלים הקהילתיים דרך בני משפחה, יחסי שכנות וכדומה. כמתואר למעלה, **השתייכות קהילתית היא מאפיין מרכזי של חוסן קהילתי ושל תחושת המשמעות בחיים**, והשיחות עם נשות המקצוע האחראיות על אוכלוסיית הגיל השלישי ביישובים היהודיים בנגב המערבי ממחישות זאת.

ליישובי **המגזר הבדואי** בנגב המערבי יש מאפיינים שונים מאלו המתוארים בפסקאות הקודמות. בהתאם לכך, לסוגיית החוסן בקרב אוכלוסיית הגיל השלישי במגזר הבדואי יש מאפיינים שונים. על-פי נציג אגף הרווחה שעובד עם אוכלוסיית הגיל השלישי במגזר הבדואי, אזרחים ותיקים רבים מקבלים שירותי רווחה, אולם מרביתם נעזרים בתוכניות סיוע, טיפול והדרכה שונות המבוססות על **ביקורי בית**. רק מיעוט מהם משתמשים בשירותי התוכניות שמתבססות על יציאה מהבית למרכז יום או

45. Palgi Y. 2015. "Predictors of the New Criteria for Probable PTSD among Older Adults". *Psychiatry Research*, 230, pp. 777-782.

46. Palgi Y. 2015

למועדון ביישוב. ניתן לייחס נתון זה למבנה חברתי של החברה הבדואית, שבו המשפחה המורחבת היא היחידה החברתית הדומיננטית. רבים מהאזרחים הוותיקים במגזר הבדואי מתגוררים עם בני משפחותיהם וליציאה מהבית למסגרת חיצונית מיוחסת סטיגמה שלילית – צעד זה נתפס כהודאה בחוסר היכולת של המשפחה לדאוג לבניה הוותיקים. אבל המגורים בקרב המשפחה המורחבת לא מבטיחים חברה קרובה וטיפול הולם. בעקבות היציאה של נשים מהבית, למסגרות תעסוקה ולימודים, נותרו חלק מהאזרחים הוותיקים לבדם בבית בשעות היום.⁴⁷ בעיית הבדידות, אם כן, היא אקוטית בקרב הגיל השלישי בחברה הבדואית לא פחות מאשר ברשויות העירוניות היהודיות.

אתגר נוסף המאפיין את אוכלוסיית הגיל השלישי מהמגזר הבדואי הוא **מעמד סוציו-אקונומי נמוך**. במדד החברתי-כלכלי של רשויות בישראל, רהט – העיר הבדואית הגדולה בארץ, שבה מתגוררים כ-80,000 תושבים – ממוקמת באשכול הנמוך ביותר (1). רבים מאוכלוסיית הגיל השלישי בעיר חיים בעוני. גם הרשות עצמה סובלת ממחסור תקציבי, מצב המשפיע על יכולתה לפתח תוכניות ומענים הולמים לקבוצות האוכלוסין בעיר. כמתואר בפרק הקודם, משאבים כלכליים מספקים, תשתיות יישוביות ומערכות שירותים ציבוריים ראויים הם גורמים המקדמים חוסן. אם כן, אף על פי שהמעגלים המשפחתיים חזקים ומבוססים בחברה הבדואית, חוסנה של אוכלוסיית הגיל השלישי בחברה הבדואית נמוך בהשוואה ליישובים היהודיים בנגב המערבי.

לסיכום, מכנה משותף לכלל האזרחים הוותיקים בנגב המערבי הוא חשיפה גבוהה לאירועים מעוררי-טראומה בשל מתקפות הטילים הנשנות מרצועת עזה. אבל אוכלוסייה זו הטרורנית מאוד ומשאבי החוסן העומדים לרשות בניו. הגיל השלישי באזור זה אינם אחידים. מוכנותם של בניו. הגיל השלישי בנגב המערבי למצבי חירום – אקלימיים, ביטחוניים, בריאותיים או אחרים – תלויה במידה רבה במאפייני הקהילתיות של היישוב שבו הם חיים ובמשאבים הכלכליים והחברתיים העומדים לרשותם. הפרק הבא בוחן כיצד אירועי 7 באוקטובר ומלחמת "חרבות ברזל" השפיעו על בניו. הגיל השלישי משלוש הקבוצות האלה.

47. בין שנת 2012 ל-2018 הוכפל שיעור הנשים הבדואיות המועסקות (מ-15% ל-33%). שיעור הנשים הבדואיות המועסקות ירד מעט בשנים האחרונות. ב-2020 23% מהן היו מועסקות. נתונים: כהן דנה, אורן תירוש וסמדר סומך, 2022. "אפיין דפוסי תעסוקה וחסמים תעסוקתיים של האוכלוסייה הבדואית בדרום", הפורום הציבורי השני למחקר הערכת תוכניות החומש לאוכלוסייה הבדואית בנגב, משרד הרווחה והביטחון החברתי, מאיירס ג'וינט ברוקדייל.

אוכלוסיית גיל שלישי במבחן – מלחמת "חרבות ברזל"

ב-7 באוקטובר 2023 פתחו חמאס וארגוני טרור נוספים ברצועת עזה במתקפת פתע רצחנית על יישובים ועל בסיסי צה"ל בנגב המערבי. במתקפה נרצחו כ-1,200 בני אדם ונחטפו 251 והיא הובילה לפרוץ מלחמת "חרבות ברזל" ברצועת עזה. עם תחילת המלחמה פינתה ישראל 29 יישובים בעוטף עזה. בשבועות הראשונים למלחמה פונו תושבי היישובים שבמרחק של עד שבעה קילומטרים מגבול רצועת עזה (כ-33,000), תושבי העיר שדרות (כ-31,000) וחלק מתושבי אשקלון (כ-27,000). יש להדגיש כי אין זו הפעם הראשונה שתושבים אלו מפונים מביתם. אבל באירועים קודמים שבהם פונו יישובים, במבצע "שומר חומות" במאי 2021 ובמבצע "עלות השחר" באוגוסט 2022, הפינוי היה קצר טווח ונועד לספק מענה אזרחי ליציאה להפוגות בעת מלחמה.⁴⁸ באוגוסט 2024, למעלה מ-70% מהמפונים (כ-47,000 איש) שבו לביתם. המדינה ממשיכה לספק פתרונות דיור זמניים לתושבי הקיבוצים, שאינם יכולים לשוב לביתם בשל הרס התשתיות ביישוביהם.⁴⁹

מבחינת ההשפעות הרגשיות והבריאותיות של המלחמה, נשות המקצוע שעמן שוחחנו דיווחו על מצוקות רגשיות ואף על הידרדרות בריאותית ותמותה עודפת בקרב אוכלוסיית הגיל השלישי מיישובי עוטף עזה מאז פרוץ המלחמה.⁵⁰ בכל הנוגע להשפעות הקהילתיות-החברתיות של המלחמה יש הבדל בין תושבים שפוננו ממקום מגוריהם לתושבים המתגוררים ביישובים בטווח של עד 40 ק"מ מרצועת עזה, שסבלו גם הם ממתקפות טילים עוצמתיות בחודשי החלימה הראשונים, אולם לא נכללו בתוכנית הפינוי של המדינה.

השפעת המלחמה על אוכלוסיית הגיל השלישי – מפונים

- **התפרקות הקהילה** – תושבי היישובים שפוננו עברו בשלב הראשון למלונות ולאכסניות ברחבי הארץ. חלק מהיישובים פוצלו לכמה מוקדי פינוי שונים. גם בקרב קהילות שלא פוצלו יש תושבים שבחרו להתפנות באופן עצמאי לבתיהם של קרובי משפחה, ולא למלונות שבהם השתכנו המפונים. נציגת אגף הרווחה באחת המועצות האזוריות בעוטף עזה אמרה שהתפזרות הקהילות היתה גורם משברי מבחינת חבריהן, ובעיקר מבחינתה של אוכלוסיית הגיל השלישי. כמתואר בפרק הראשון, מחקרים מעידים על כך שקהילתיות חזקה, תחושת שייכות לקהילה וסולידריות קהילתית הן גורמי חוסן עיקריים. הפינוי מהיישובים והתפרקות המבנה הקהילתי בעקבותיו עירערו גורמים אלו.

עם זאת, קיבוצים ומושבים שפוננו הם יישובים שמאופיינים ברמת קהילתיות גבוהה מלכתחילה, והמנגנונים הקהילתיים שעמדו לרשות האזרחים הוותיקים בשגרה סיפקו להם משענת גם בתקופת הפינוי. בקיבוצים יש רכזיות אזרחים ותיקים, שאחראים לתכלול הצרכים של ותיקי היישוב. רכזים אלו המשיכו בתפקידם גם עם המעבר של הקהילות למלונות הפינוי. בקהילות המושבים יש צוותי מתנדבים שאחראים על הקשר עם התושבים הוותיקים. פעמים רבות החברים בצוותים אלה הם אזרחים ותיקים בעצמם. גם צוותים אלו המשיכו לפעול במלונות הפינוי והיוו מוקד תמיכה וסיוע לאזרחים הוותיקים.

48. היימן א. וא. ברקמן, "פינוי היישובים במלחמת 'חרבות ברזל' – תוכנית, ביצוע וחשיבה מחדשת על הקריטריונים לפינוי", INSS המכון למחקרי ביטחון לאומי, 19.3.2024, <https://www.inss.org.il/he/publication/evacuation>, גישה 29.8.2024.

49. "סטטוס חזרת יישובי חבל תקומה לחבל", מינהלת תקומה (ללא תאריך), <https://govextra.gov.il/tkuma/tkuma/home/tkuma-updates/updates12082024-2>, גישה 29.8.2024.

50. לא נמצאו נתונים מבוססים מדעית המאששים התרשמות זו של העובדות בשטח, ככל הנראה בשל טווח הזמן הקצר, יחסית, שחלף מאז פרוץ המלחמה.

- **אובדן השגרה** – המעבר למקומות הפינני היה כרוך בניתוק ממסגרות ומשירותים שמלווים את התושבים בחיי היום-יום. הניתוק גבה מחיר גבוה מאזרחים ותיקים, ובעיקר באלה מהם שזקוקים לטיפול אישי. במסגרת חוק הסייעות, אזרחים ותיקים יכולים לבחור למצות את הזכאות בצורת גמלה כספית, במקום בשעות טיפול. אותם ותיקים התקשו במוקדי הפינני ללא הסייעות שהם מקבלים בשגרה מבני משפחה או מאחרים. על-פי נציגה של אגף הרווחה באחת מעיריות הנגב המערבי, אחד הדגשים של האגף בחודשי הפינני הראשונים היה על מציאת מענים פרטניים חלופיים לאוכלוסייה זו.

לאובדן השגרה יש גם ממד קהילתי; הפינני היה כרוך בניתוק ממוקדי המפגש ומאתרי הפעילות שעומדים לרשות התושבים הוותיקים בשגרה – מרכזי יום, מועדוניות, מרכזים קהילתיים וכיו"ב. כמענה לניתוק זה, משרד הרווחה והביטחון החברתי יצר מוקדים חברתיים באתרי הפינני, שסיפקו לבניו את הגיל השלישי פעילויות בתחומים שונים – פנאי, תרבות, ספורט ובריאות. לפי נציגות אגפי רווחה ברשויות בנגב המערבי, פעילויות אלה סייעו ליצירה של תחושת קהילתיות חלופית. תושבים שאינם משתתפים בפעילויות שהרשות המקומית או המועצה האזורית מספקת לאזרחים הוותיקים בשגרה החלו להשתתף בפעילויות אלו בזמן שהייה במלונות הפינני. בנוסף גויסו עובדים סוציאליים פרטניים לכל מוקד פינני, שנתנו מענה יום-יומי למפונים.

השפעות המלחמה על אוכלוסיית הגיל השלישי – תושבים שלא פונו

- **הפגת בדידות ויצירת שגרה** – בקרב אוכלוסיית הגיל השלישי ביישובים שלא פונו, אגפי הרווחה ברשויות שמו דגש על יצירת קשר עם התושבים ומתן מענים שנועדו לספק שגרת פעילות ולתרום להפגת הבדידות. בראיונות עם אנשי המקצוע עלה כי בקרב האוכלוסייה היהודית, נוכחות במפגשים ובפעילויות חברתיות ביישוב סייעה לאזרחים ותיקים שלא פונו מיישובם, אבל המלחמה פגעה בשגרת חייהם, להתמודד עם המשבר. לעומתם, האזרחים הוותיקים במגזר הבדואי מעדיפים להישאר בביתם מאז פרוץ המלחמה. בהתאם להעדפה זו, מרב המאמצים של העובדים והסוציאליים והאחראים. על אוכלוסייה זו הופנו בחודשי המלחמה הראשונים לשיחות יומיות עם התושבים הוותיקים, באמצעות טלפון או זום. ניסיון מתקופת הקורונה העיד כי האזרחים הוותיקים מהמגזר הבדואי מעדיפים לצרוך שירותי הפגת בדידות "מרחוק", באמצעות מחשבים וטאבלטים. בעזרת אמצעים אלה הם משתתפים בהפעלות שונות ונחשפים לדרשות דת, הרצאות, חוגים וכיו"ב. מענה וירטואלי מסוג זה יכול היה להיות מתאים גם במצב החירום של מלחמת "חרבות ברזל", אבל אילוץ תקציב לא איפשרו לספק אותו. גם בהקשר זה אפשר לראות שמשאבים כלכליים הם גורם קריטי ליצירת חוסן – הן בשגרה והן בחירום.



קידום חוסנה של אוכלוסיית הגיל השלישי בנגב המערבי – דגשים והמלצות לפעולה

בפרקים הקודמים עמדנו על נקודות החוסן והפגיעות של בניו הגיל השלישי בנגב המערבי לנוכח מצב החירום הביטחוני המתמשך באזור זה מאז 7 באוקטובר 2023. בפרק זה נסכם את הדגשים העיקריים שעלו מעבודת המחקר ונשרטט עקרונות מנחים להפחתת פגיעותה של אוכלוסיית הגיל השלישי בנגב המערבי, באופן שיקדם את חוסנה נוכח מצב החירום הנוכחי ואתגרים אקלימיים עתידיים.

דגשים שעלו מעבודת המחקר

- **תלות הדדית בין סביבה, מקום וחברה** – חוסן קהילתי קשור במידה רבה למקום הפיזי שבו מתגוררת קהילה (לתשתיות הציבוריות, לאיכותו של המרחב הציבורי, למקומות המפגש הקהילתיים) ולתחושת השייכות והאחריות של חברי הקהילה כלפי יישובם וסביבת מגוריהם. חוסן קהילתי, אם כן, מבסס חוסן סביבתי. עקרון "ההזדקנות במקום" – אחד מעקרונות העבודה של המינהל לאזרחים ותיקים במשרד הרווחה והביטחון החברתי – ממחיש את החשיבות של תחושת השייכות והקשר למקום מבחינתה של אוכלוסיית הגיל השלישי.
- **חוסן אקלימי כחלק מחוסן כללי** – חוסן לשינויים שנגרמים בשל משבר האקלים עשוי להיות פועל יוצא של בניית חוסן קהילתי-אזרחי בהקשרים שאינם בהכרח אקלימיים. מסקירת מדיניות החוסן בישראל עולה שהדגש על בניית חוסן חברתי באזורים פגיעים מבחינה ביטחונית, כדוגמת הנגב המערבי וגבול הצפון, משרת גם את המוכנות האקלימית של תושבי אותם אזורים. עם זאת, חשוב שלא להזניח את המאפיינים הייחודיים של חוסן אקלימי (חוסן אנרגטי, תשתיות חירום, ביטחון מזון וכיו"ב).
- **חוסן חברתי כמקדם אדפטציה ומיטיגציה** – קשר למקום ולסביבה הפיזית הוא רכיב חשוב של החוסן החברתי. לכן קידום חוסן חברתי תורם לחוסן סביבתי. אם כן, למרות ההתמקדות של הדו"ח בפעולות היערכות והסתגלות (אדפטציה) למשברים, יש למתואר בו השלכות ביחס להפחתת השפעותיו השליליות של משבר האקלים (מיטיגציה). לדוגמה, מחקרים מראים שהמבנה הקהילתי שנוצר סביב גינות קהילתיות לא רק תורם ליכולתם של חברי הקהילה להסתגל לשינויי אקלים, אלא גם עשוי לתרום להפחתת ההשפעות של שינויי האקלים.^{51, 52}
- **מרכזיות הקהילה** – מחקרים על חוסן מצביעים על מדדי קהילתיות – חוזקם של קשרים ומנגנונים קהילתיים, תחושת שייכות לקהילה ותחושת משמעות – כעל מנבאים מרכזיים של חוסן. נמצא כי בישראל מדדים אלו חשובים יותר מגורמים אחרים, כמו מגדר, השכלה, רמת הכנסה וארץ לידה. חשיבותה של הקהילתיות עולה גם מתיאוריהם של אנשי המקצוע העובדים. עם אוכלוסיית הגיל השלישי בנגב המערבי. לפי תיאורים אלה, ערעור הקהילה ואף התפרקותה בשל מצב חירום פוגמים בשלמות הפיזית והנפשית של חבריה וחברותיה. קהילה, אם כן, היא רכיב עיקרי בבניית חוסן.

51. Brain, R., J. Adams and J. Lynch. 2017. "Mitigating Projected Impacts of Climate Change and Building Resilience through Permaculture: a Community 'Bee Inspired Gardens' Movement in the Desert Southwest, USA". WIT Transactions on Ecology and the Environment, Vol 223.

52. Clarke M., M. Davidson, M. Egerer, E. Anderson, and N. Fouch. 2019. "The Underutilized Role of Community Gardens in Improving Cities' Adaptation to Climate Change: A Review". People, Place and Policy 12(3): 241-251.

- **פגיעות מצטברת** – נשים ואוכלוסיות בעוני פגיעים יותר למשברים, ובכלל זה לשינויי אקלים. נשים בגיל השלישי ואזרחים ותיקים החיים בעוני, לפיכך, סובלים מפגיעות מצטברת. פגיעותם באה לידי ביטוי, למשל, בתיאור השפעות המלחמה על אזרחים ותיקים ברהט. כפי שמשבר הקורונה המחיש את פגיעותן של נשים והדגיש את הצורך בגיבוש התייחסות מגדרית בהיערכות הרשויות לאירועי חירום אקלימיים, מלחמת "חרבות ברזל" מציפה את הצורך בפיתוח מענים ייחודיים לאוכלוסיות מקרב אוכלוסיית הגיל השלישי שסובלות מפגיעות מצטברת.⁵³
- **הכרה בהטרונגיות של האוכלוסייה** – אוכלוסיית הגיל השלישי בנגב המערבי אינה הומוגנית. האוכלוסייה ביישובים הכפריים שונה באופייה מהאוכלוסייה העירונית, ולאוכלוסייה הבדואית יש מאפיינים וצרכים שונים מאשר לאוכלוסייה היהודית. הכרה בהטרונגיות חשובה הן לקידום חוסנה של כל קבוצה בשגרה והן להגברת המוכנות של הקבוצות השונות למצבי חירום.
- **חוסן בחירום הוא תוצר של חוסן בשגרה** – היכולת של המערכות המוסדיות לספק את צורכי האזרחים הוותיקים בשעת חירום תלויה במידה רבה בתפקודן של מערכות אלו בימי שגרה. כדי להגביר את מוכנותה של האוכלוסייה למצבי משבר יש תחילה לחזק את המנגנונים הארגוניים, הקהילתיים והמוסדיים שמשרתים אותה ביום-יום.

המלצות ליישום

בהתחשב בדגשים שפורטו לעיל מוצעים הצעדים הבאים:

המלצות למצבים הדורשים פינוי חירום

- כדי להיערך למקרים עתידיים של פינוי חירום, כמו אלו שהתרחשו בתחילת מלחמת "חרבות ברזל" וכפי שעלול להידרש במקרים של משברים אקלימיים כגון שיטפונות ושריפות, מומלצים הצעדים הבאים:
- **שמירה על המבנה הקהילתי הקיים** – בעתות חירום יש לשאוף במידת האפשר לשמירה על המבנה הקהילתי והמשאבים הקהילתיים. לתובנה זו יש חשיבות מיוחדת ביישובים קהילתיים, שבהם הקהילה היא משאב חברתי מרכזי. בנוסף, חוסן חברתי קשור לסביבה הקהילתית ולמקום שבו הקהילה מתגוררת. לכן במצבי משבר הדורשים פינוי יש להעביר קהילות לאתרים חלופיים, המאפשרים את המשך הפעילות של המסגרות הקהילתיות באופן דומה ככל האפשר לפעילות בשגרה. נקודה זו קריטית במיוחד לאוכלוסיית הגיל השלישי, שעבורה ההסתגלות למקומות חדשים ולאורחות חיים חדשים מאתגרת אף יותר.
- **חיזוק הקשר לאתר הפינוי/מקום המגורים החדש** – במקרים שבהם אוכלוסייה מפונה לאתרים חלופיים, מוצע להקצות תקציבים לפעילות קהילתית שתעודד את חיזוק הקשר למקום החדש ותחושת ההשתייכות אליו. מומלץ להתמקד **בחקלאות עירונית וגינות קהילתי**, פעילות שיש לה תועלות אקלימיות וחברתיות.
- **היערכות מראש לתגבור כוח אדם** – יש להיערך מראש לתגבור הצוות המקצועי של אגפי הרווחה וצוותי הטיפול השונים. תגבור הצוותים חיוני בעיקר כדי לתת מענה לקשישים. שאינם מלווים. במטפל סיעודי או מטפלת סיעודית, המופרדים. בשעת חירום מהגורמים בקהילה שמסייעים להם. בעתות שגרה.

53. קריגל ק, ע. צ'צ'יק, נ. כהן וא. בנימין, 2022. "פרספקטיבה מגדרית בהיערכות של רשויות מקומיות למשבר האקלים – משבר הקורונה כחלון מדיניות?" קריאות ישראליות (2), 31 עמודים.

- פיתוח תשתיות פינני ביישובים הכפריים – מכיוון שהתשתיות הציבוריות ביישובים כפריים מוגבלות, באופן שעלול להקשות על פינני בשעת חירום, יש להכין תוכניות מפורטות לפינני בעתות חירום של אזרחים ותיקים סיעודיים או כאלו שתפקודם מוגבל.

המלצות לפיתוח מענים תלויי-אוכלוסייה

אוכלוסיית הגיל השלישי בנגב המערבי אינה הומוגנית. בהתאם לעקרון "האדם במרכז", המנחה את עבודת המינהל לאזרחים ותיקים במשרד הרווחה והביטחון החברתי, יש להביא בחשבון מאפיינים ייחודיים של כל חתך באוכלוסייה בתכנון מענים לקידום חוסן בעתות שגרה ובעתות חירום. מומלצים הצעדים הבאים:

- **איסוף נתונים מהשטח על המאפיינים הייחודיים לפלחי האוכלוסייה השונים.** מוצע לפתח מערך איסוף נתונים שיטתי באמצעות ראיונות עם קשישים וקשישות, חלוקת שאלונים ועדויות של אנשי מקצוע העובדים. עם אוכלוסיית הגיל השלישי, שמהם ניתן יהיה ללמוד על הצרכים, חוויות-החיים והאתגרים הייחודיים לתתי-קבוצות בתוך קבוצת הגיל השלישי בנגב המערבי, בדגש על קבוצות המתאפיינות בפגיעות כפולה או מצטברת.
- **הכרה בפערים מגדריים.** המשתנה המגדרי עשוי להשפיע על חוסנם של אזרחים ותיקים באופנים שונים: מחד גיסא, נשים בגיל השלישי פגיעות יותר מבחינה כלכלית מגברים בני גילן. מאידך גיסא, ידוע כי נשים ישראליות נוטות, יותר מגברים, להשתתף בתוכניות לגיל השלישי של משרד הרווחה המבוססות על פעילות פנאי קבוצתית. משתפי התוכניות מדווחים על רמות נמוכות יותר של בדידות ודיכאון.⁵⁴ יש צורך, אם כן, בקידום החוסן הכלכלי של נשים במקביל לפיתוח תוכניות הפגת בדידות שייתנו מענה לגברים.
- **יישובים כפריים לעומת ערים.** מעגלי הקהילה שמקיפים את אוכלוסיית הגיל השלישי ביישובים הכפריים חזקים, אבל התשתיות החברתיות והציבוריות ביישובים אלה פחות מפותחות מאשר בעיר. לרשות אוכלוסיית הגיל השלישי ביישובים העירוניים עומדים שירותים ותשתיות ציבוריות מבוססים יותר מאשר בקיבוצים ובמושבים, אבל מעגלי התמיכה הקהילתיים ביישובים עירוניים חלשים יותר. לכן בקרב האוכלוסייה העירונית יש להמשיך ולחזק קשרים לקהילה, באמצעות תוכניות קהילתיות שקיימות היום ("קהילה תומכת", מרכזי יום, מועדוניות). בנוסף יש לוודא שאגפי הרווחה בעירויות מחזיקים נתונים מלאים ומעודכנים ככל הניתן של האזרחים הוותיקים שבאחריותם, כדי שבשעת חירום יוכלו לספק מענה פרטני מתאים.
- **המגזר הבדואי.** בניו הגיל השלישי ביישובים הבדואיים מעדיפים.ות לצרוך שירותי תמיכה וסיוע בבית, ולא במסגרות הדורשות יציאה מהבית. לכן יש לספק להם מגוון פתרונות המחזקים חוסן בריאותי, נפשי ורגשי, שאינם דורשים הגעה למסגרות חיצוניות. בעיקר יש לתקצב פתרונות המאפשרים לאוכלוסיית הגיל השלישי לצרוך תוכני הפגת בדידות באמצעים דיגיטליים ומקוונים, שהוכחו כיעילים במשבר הקורונה. עם זאת, מאחר שמשברי אקלים כגון שיטפונות או שריפות עלולים לחייב פינני אוכלוסיין, מומלץ כי תשומת-לב מיוחדת תוקדש לפיתוח תוכנית פינני המתאמת למאפייני האוכלוסייה הבדואית. מוצע תהליך שיתוף ציבור או מחקר שטח המבוסס על שאלונים וראיונות, שממנו יהיה אפשר ללמוד כיצד לענות על החסם החברתי-התרבותי ביחס לפינני ממקום המגורים באופן הרגיש לצורכי אוכלוסייה זו.

54. אוסטרובסקי-ברמן א., ש. רזניצקי, ש. שדה וד. דוד. 2023. "השפעות ארוכות טווח של תכניות להפגת בדידות לזקנים המופעלות על ידי רשויות מקומיות", מכון מאירס ג'וינט-ברוקדייל.

https://brookdale.jdc.org.il/wp-content/uploads/2023/12/Heb_Report_RR-967-23.pdf

- **הבחנה בין מענים מיידיים ופרטניים למענים ארוכי-טווח ומבניים.** מענים מיידיים לקידום החוסן של אוכלוסיית הגיל השלישי, כגון תוכניות לקידום השלמות הפיזית, הרגשית והנפשית, יעילים אם קיים מבנה קהילתי-חברתי-כלכלי מבוסס ויציב. ככלל, אוכלוסיית הגיל השלישי במגזר הבדואי חיה בעוני וסובלת ממסגרות משפחתיות וקהילתיות מוחלשות ומתשתיות ושירותים ציבוריים חסרים. גם בקרב האוכלוסייה היהודית, בעיקר בערי הנגב המערבי, מתגוררות אוכלוסיות ממעמד סוציו-אקונומי נמוך. לכן יש לפעול ברמה הארצית והמקומית לצמצום פערים חברתיים-מבניים כאמצעי לקידום חוסן בטווח הארוך. צמצום פערים אלו חשוב גם לביסוס חוסנו של "דור העתיד" של אוכלוסיית הגיל השלישי – אלו שכיום הם בעשורים השלישי, הרביעי או החמישי לחייהם ושיגיעו לגיל זיקנה בעוד כמה עשורים, בתקופה שבה צפוי ששינויי האקלים יהיו חריפים ואקוטיים יותר. ביסוס חוסנה של אוכלוסייה זו בהווה יתרום לחוסנה העתידי.





האגודה הישראלית
לאקולוגיה ולמדעי הסביבה



www.isees.org.il